

TISZTIKAR ÉS EDUKÁCIÓ

KÉPZETTSÉGI MUTATÓK VÁLTOZÁSA A RENDSZERVÁLTÁS SORÁN

A HAZAI TISZTIKARRÓL ELMONDHATÓ, HOGY „mélyről jött”, a kifejezés többszörös értelmében is: mélyen ható történelmi erők szorításából, egy mélyre taszító struktúra fogságából, s többnyire személyeiben is a társadalmi szociális rétegződés mélyen fekvő szegmenseiből.

A II. világháború után a magyar katonatársadalom harmadik nagy újkori hagyomány-rétegének kiépülése vette kezdetét a szovjet modell hazai bevezetésével. Ennek folyamatában lezajlott a társadalom más szegmenseivel együtt a katonatársadalom paradigmatisz átrendezése is: politikai és egzisztenciális megbélyegzéssel egybekötött lecserélése; elválasztása a nemzeti függetlenség és a határon kívül fekvő magyarság ügyének vállalásától; csatlakoztatása az illegitim politikai rendszer mögé, azaz megfosztása legitimitás-lehetőségeitől.

Ezzel együtt végbement a katonatársadalom nyugati típusában kifejlődött professzionalizmus és a szakmai autonómia elemeinek felváltása a keleti típusú modell jellemzőivel: a hitelvű ideologikus viszony, a korlátlan lojalitás, a külső és belső kontroll-mechanizmusokat kiküszöbölő felsőségesség érvényesítésével.

A szovjet mintára létrehozott haderóból azonban – annak ellenére, hogy jelentős mértékben változatlanul átvette a szovjet szerkezetet és a szimbolikát is – nem lett „teljes mélységében” keleti típusú katonatársadalom. Inkább csak olyan, annak alárendelt képlet, amely elvesztette a korábbi hagyományait, amelynek szétrombolták korábbi szolidaritási intézményeit, leépítették korábbi szakmai autonómia-érvényesítő mechanizmusait.

A katonatársadalom 1945 utáni „rendszerváltása” drámai lépések közepette ment végbe. A koalíciós időkben az Ideiglenes Kormány által örökölt csekély hadsereg-magot (1945-ben 43.388 fő) a meghatározó posztok megszerzéséig tovább redukálták: 1946-ban 13.686, 1947-ben 14.477, 1948-ban 18.177, 1949-ben 56.900, 1951-ben 190.000, 1953-ban 202.000 katona, a polgári alkalmazottakkal együtt több mint negyedmillió fő tartozott a HM állományába. A HM felügyelete alatti hadiipar (64.000 fő) illetve a BM létszáma (66.000) hozzáadásával az aktív férfilakosság (2.900.000) több mint 13%-a, összesen 382.000 fő, tartozott az erőszak-szervezetek kötelékébe.

Rákosi hadserege már létszámalakulása tekintetében is szimptomatikus pályát futott be, ami mögött ott sejthető az általános védelempolitika megalapozatlansága. Az 1947-től 1953-ig tartó hat esztendő hadseregfejlesztő felszálló ágában olyan növekedés ment végbe a hazai katonalétszámban, amelynek dinamikája a békehad-

seregek fejlesztésében nemcsak a hazai történelemben példa nélküli. Az összes katonalétszám 18.394-ről 186.858-ra változott, ami több mint tízszeres növekedést jelent. Az egész társadalom hadrafogására irányuló felkészülést mutatja, hogy míg az összes létszámnövekedésen belül a sorállományé csupán nyolcszoros volt (13.450-ről 108.478-ra), a tiszteké több mint tizenötszörös (2.133-ról 31.878-ra) a tiszthelyetteseké pedig csaknem tizenhét-szeres (2.811-ről 46.502-re). Nem hagyható említés nélkül, hogy ezenközben a hadseregben alkalmazott civilek létszámát is csaknem húszszorosára emelték (2.014-ről mintegy 40.000-re). Az 1953-ban Sztálin halálát követő helyzetben megváltozott szovjet elvárások és megfogalmazódó hazai felismerések ellentétes pályára terelték a hazai katonalétszám alakulását: 1953. január 1. és 1956. augusztus 7. között a hadsereg létszáma mintegy felére esett vissza, ezen belül is mindenekelőtt a tiszti és a tiszthelyettesi létszám több hullámban történő apasztása járt súlyos nehézségekkel az érintettek számára, a lépések előkészítetlensége miatti egzisztenciális törések tömegessége következtében.

A létszámváltozások mögött sejthető „húzd meg – ereszd meg” védelempolitikára rímel a költségvetési adatok dinamikája is. Az állami költségvetés közvetlen honvédelmi költségfordításai a többi KGST országgal való összehasonlításban csak Románia esetében mutatnak magasabb arányt a hazainál (1950–53 között Románia 15,3%, Magyarország 13,6%-át költötte összköltségvetéséből közvetlen honvédelmi kiadásokra). 1952-ben a honvédelemre eső csúcspénzes kiadás a nemzeti jövedelem 12,9%, a költségvetés 20,3%-át tette ki. Ez 1954-re – két év elteltével – kevesebb mint felére esik vissza, s e visszaesés folytatódik 1957-ig. Amennyiben a honvédelemre költött pénzek megoszlását nézzük, figyelemre méltó arányeltolódások ötlenek szemünkbe. A közvetlen honvédelmi kiadások optimális fejlesztéfenntartás aránya (40/60%) a fordítottját mutatja (1950-ben 63/37%), s csak 1955-re áll vissza a 27/73%-os arányra, ami viszont már a védelmi szektor fogyókúrára fogását szemlélteti.

A közvetett honvédelmi kiadások jellege is azt tükrözi, hogy a fejlesztés szemlélete a makrotényezőkre irányult: 1951–55 közöt az összes közvetett honvédelmi kiadás több mint 80%-át fordították hadszíntér-beruházásokra illetve a hadiipar fejlesztésére, az összes többi (általános egészségügyi, oktatási, stb.) költség jóval 20% alatt maradt.

Az új hadsereg gazdái ugyanakkor mindent megtettek, hogy a hadsereg keleti orientációja elől eltakarítsák a legfőbb akadályt, a korábbi éra hivatásos katonáit, s ezzel felszámolták a magyar katonatársadalom kontinuitását: 1947. augusztus 30-ig az igazolási eljárások nem igazolták a tábornokok 27%-át (109 fő) és a tisztek 22%-át (1830 fő). Ezen kívül a „B”-lista bizottságok 1947. szeptember 3-ig további 5000 tisztet és tábornokot távolítottak el a hadseregből.

A hazai védelmi szektor sztalinizálását tekintve úgy tűnhet, hogy a leváltott katonatársadalom eszméje nem tartozik a fikciók közé. Ha a tisztikar körében (amit általában a hadserege gerincének szokás tekinteni, és ez a metafora mindenekelőtt a szervezeti jellegadó szerepben próbálja megfogni a szóban forgó állománykategóri-

át) vizsgálódunk, azt találjuk, hogy míg 1949-ben mindössze 5% az „új káderek” aránya, addig egy évvel később már 57%, 1953-ra pedig 89,5%, s 1956-ban mindössze 5% körüli arányban találjuk a valaha a régi hadseregben szolgált katonákat a tisztek között.

A szakmai elem folyamatosságát azonban, ha alárendelten is, de legalábbis a legfőbb működésbiztosító pozíciókban az új hadsereget építő katonapolitika még ilyen dinamika mellett is fenntartani kényszerült: 1950 októberében rögzített állapot szerint a táborno­kok között már csak egyetlen személy volt, aki a korábbi hadseregben tartalékos tiszt volt, a többi kilenc tábornok már 1945 után szerezte képesítését. A fő­tiszt­ek körében (őrnagy-alezredes) azonban, akik a szakmai tudás folyamatos­ságát képviselték, már csak 444 fő kapott 1945 után kiképzést, 700 fő hivatásos tiszt, 59 fő tartalékos tiszt, 19 fő pedig tiszthelyettes volt a korábbi hadseregben. Rákosi új hadseregének arculatáról jó képet kaphatunk a tisztikar társadalmi statisztikáinak elemzéséből.

A sokat hangsúlyozott politikai-ideológiai szelekció és az ezzel összefonódó indoktrináció hatásai valóban kimutathatók: 1955 februárjában a tisztikar 67,2%-a párttag (19.742 fő), 5,5%-a tagjelölt (1.616 fő), 16,4%-a DISZ-tag (4.829 fő), s alig 10%-nyi hányad párton és DISZ-en kívüli (4,2%) pártból kimaradt, kizárt, 6,7% nem is volt párt-, vagy DISZ-tag.

Jól tükröződik a statisztikákból az is, hogy a politikai megbízhatóság és a szociális származás tényeit szinonim fogalmakként értelmezték. A tisztek 59,7%-ának munkás, 20,7%-ának paraszt volt az apja, s csupán 2,2%-uké értelmiségi, 9,0%-uké alkalmazott (8,4% egyéb). Számosan közülük azonban már a katonai pályára kerülésük előtt elhagyták ezt a helyzetet a társadalmi változásokkal. Ezt bizonyítja, hogy a tisztek maguk már csak 12%-ban végeztek paraszti munkát bevonulásuk előtt, s 2,6%-uk értelmiségi, 17,8%-uk pedig alkalmazotti munkakörben dolgozott, s csak 0,7% arányban voltak a mindig gyanúval terhelt „egyéb” kategóriába sorolhatóak.

Az eufórikus fejlesztés mennyiségi lendületének ára kétségtelenül a minőségben található: A Magyar Néphadsereg tisztikarának 23,1%-a még 1955-ben is maximum 6 elemi polgári iskolát tudott felmutatni, 8 elemi­et pedig újabb 60,4%.

I. TÁBLA

A tiszti állomány polgári iskolai végzettsége (1955. február 1-jei helyzet)

	Fő	%
6 elemi	6 777	23,1
8 elemiig (4 közép)	17 766	60,4
Érettségi	2 906	9,9
Egyetem	1 944	6,6

A fejlesztés gyorsítása következtében a megszűnt alapfokú tisztképző intézmények helyébe 1949-től 15 (!) tiszti iskola lépett: Bem Légvédelmi Tüzér Tiszti Iskola (Budapest), Dózsa Lövész Tiszti Iskola (Pécs), Egészségügyi Tiszti Iskola

(1950.10.15-től – Budapest), Gábor Áron Tüzér Technikus Tiszti Iskola (1951.10.01-től – Budapest), Gépkocsi és Traktor Tiszti Iskola (1950.05.01-től – Budapest), Honvéd Hadtáp Iskola (Budapest), Kossuth Tüzér Tiszti Iskola (Budapest), Kilián György Repülő Hajózó Tiszti Iskola (Szolnok), Petőfi Politikai Tisztképző Intézet (Budapest), Rákosi Páncélos Tiszti Iskola (Tata), Sporttiszi Iskola (1951.03.15-től – Budapest), Vasvári Repülő Szakkiképző Tiszti Iskola (Budapest), Zalka Híradó Tiszti Iskola (Budapest), Táncsics Műszaki Tiszti Iskola (Szentendre), és Térképész Tiszti Iskola (1951.03.15-től – Budapest).

A tiszti iskolák négy típusa működött; katonai-politikai, fegyvernemi, hadtáp és katonai szakiskolák. A képzés időtartama eltérő volt: féléves; nyolc hónapos; egyéves (1961–52-ig); kétéves; hároméves (1952/53-tól).

A tiszti pálya viszonylag hosszú időre – ha a Rákosi korszak önálló korszaknak tekinthető, akkor egy egész korszakra – kikerült az érettségit követelő pályák közül (érettségizett mindössze 9,9%), a tiszttal politikai sorompóba állásának ára a középosztályi jelleg elvesztése lett.

A katonai képzettség-szerkezet még inkább tükrözi a nagy sietséget: a legtömegesebb végzettség a fegyvernemi iskola (57,5%) és a fegyvernemi tanfolyam (19,8%), ezek néhány hónapos, féléves, esetleg egyéves időtartamúak voltak. A legmagasabb katonai végzettségűek, az akadémiát végzettek körében jól kitapintható a három fő szellemi forrásvidék: 1955 októberében 132 fő Ludovika Akadémiát, 138 fő szovjet akadémiát (Frunze, Vorosilov, egyéb), s 157 fő hazai Honvéd Akadémiát végzett tiszttal teljesített szolgálatot a hadseregben. Ezek együttesen sem tették ki a tisztikar 2%-át. A kor szerinti megoszlást tekintve a tisztek 76,2%-a 30 év alatti volt, ami mozgékony és fizikailag teherbíró, ám tapasztalatokban szegényes tisztikarra enged következtetni.

A nemzetnek felelős szakmai értékű szerveződés helyét hihetetlenül gyorsan átvette a pártnak felelős közéleti-politikai dominanciájú hivatáselv: 1947 végére a tisztek 71%-a, a tiszthelyettesek 80,2%-a, a legénység 45,3%-a tagja volt a kommunista pártnak. 1950-ben a tiszti állománynak csupán 10%-át tették ki azok, akik a korábbi hadseregben szereztek tiszti rendfokozatot, s több mint 80%-uk már 1945 után került kiképzésre.

A kontinuitás megszakadásának – amit tetézett még egy példa nélkül álló mennyiségi fejlesztés is – óriási ára a minőség zuhanásában jelentkezett. Az 1950. június 18-án kinevezett tábornokok közül 8 fő (köztük a miniszter) nem rendelkezett katonai iskolai végzettséggel, 7 fő nem fejezte be a középiskolát és hárman csak elemi iskolába jártak. A tiszti állománynak még 1955-ben is több 75%-a volt 30 év alatti életkorú, a nagy engedmények ellenére is a rendszeresített 149 tábornoki rendfokozatba csak 25 személyt, a 772 ezredesi rendfokozatba csak 107 személyt, a 2267 alezredesi rendfokozatba csak 477 személyt, a 4243 őrnagyi rendfokozatba csak 1060 személyt tudtak előléptetni, miközben a rendszeresített 5816 hadnagyi rendfokozatú tiszttal helyett 17.180 töltött be nem egy esetben igen magas beosztást. Ugyanebben az évben (1955) a Magyar Néphadsereg (MN) 394 csapatparancsnoka

közül 160-an csupán 6 elemi, 314-en 8 elemi (4 polgári) végzettséggel rendelkeztek, mindössze 18 parancsnok érettségizett, s 2-nek (!) volt felsőfokú végzettsége. Igaz viszont, hogy politikailag valamennyi elkötelezettnek volt tekinthető (369 párttag, 5 tagjelölt, 20 DISZ-tag volt közülük).

Az 1956 utáni időszakról elmondható, hogy a restaurált hatalom erőszakos stabilizációja olyan helyzetben indult, amikor a hadsereg létszáma – a csapatok felbomlása következtében – 1/3-ra csökkent. A 16.766 tiszt közül 1957. január 1-jéig 7.500 fő a karhatalomba került, amely 1957 januárjában 13.000, április végén közel 18.000 főt (a karhatalom nemcsak honvéd tisztekből állt) számlált.

A tiszti állomány is csökkenőben volt, 1957 májusában már „csak” 14.522 tiszt szolgált a hadseregben. Ez a tisztek felülvizsgálatának megkezdését mutatja, amelynek befejezéséig 9.018 tisztet leszereltek.

Az 1956-os forradalom után a katonatársadalom soraiban igazán látványos keleties hatalomhasználatra került sor: a bíróságok 1957. december 31-ig 1434 katonát ítélték el (köztük 294 tisztet), 1958-ban újabb 305-öt, 687 tisztet pedig tartalékalományba helyeztek. A 24 tábornokból 10 maradt a felülvizsgálatok után, és 55 ezredest is eltávolítottak. Ehhez képest nem különösebben meglepő, hogy 361 tiszt disszidált és 6731 tisztt nem írta alá a tiszti nyilatkozatot. A tartalékos tisztek körében ezen túl 21.652 főt fokoztak le, a bírói eljárások utáni lefokozásokkal együtt 23.370 főt.

A pozíciójába visszajuttatott hivatásos állomány társadalmi státusa – a restauráció ellenére – nem lehetett ugyanaz mint 1956 előtt. A katonai funkció társadalmi alapját ugyanis most a korábbi „népi demokrácia” deklarált akaratával szemben a külső erőszakkal restaurált hatalom, illetve az idegen fegyveres erőttől átvett belső rendfenntartó szerep képezte. A visszaállított párhadseregi jelleg arról is döntött, milyenek legyenek a bebocsátás feltételei, követelményei az újjászervezett hadseregbe, és mi legyen az újjászervezett elit működési standardja. Ennek eredményeként került sor a szelektálásra, illetve új személyek beléptetésére a pártapparátusból, egyértelműen a restaurációban szerzett érdemek elsődlegessé tételével.

Ami a szellemiség alakulását illeti, a masszív indoktrináció és a társadalomtól való hivatalos elzárkózásra törekvés ellenére a posztsztálini éra katonatársadalmában jelentős mértékben fennmaradt a nemzeti értékek iránti érzékenység, amit első ízben az 1956-os szerepvállalások bizonyítottak. A diktatórikus intézményrendszer „felpuhulásának” arányában a hivatalosság egyre mélyülő repedéseiben később még inkább felerősödött a fogékonyság egyfelől a korábban mellőzött történelmi-szakmai kontinuitás keresése, másfelől a modernitás társadalmi és szervezeti értékei, a reformeszmék iránt, ami minden bizonnyal egyik fontos mozzanatát jelentette a 80-as évek végére a békés rendszerváltás melletti lojalitásnak.

A MN éles elhatárolódásokkal nemigen jellemezhető posztsztálini korszakának felszálló ága nagyjából a hatvanas évekre, a stagnálás a hetvenes évekre, az erózió leszálló ága pedig a nyolcvanas évekre tehető. A VII. pártkongresszus után induló hadseregfejlesztés három periódusa is nagyjából fedi e tendenciákat: a hatvanas évek

„szelektíve extenzív” fejlesztését követte a hetvenes évek „önkorlátozó minőségfejlesztő”, majd a nyolcvanas évekre (a társadalmi feszültségek és a forráshiány „begyűrűzései”, valamint a belső szervezeti megoldatlanságok „görgetése” miatt) a „sarkba szorított permanens átszervezés” korszaka.

Az 1960-as évek tisztikarának kvalifikációs mutatói már előrevetítik a katonatársadalom fő feszültségeit (alacsony feltöltöttség a kvalifikációt igénylő helyeken; a hatvanas évek elején a 26–35 évesek több mint 80%-os arányt alkotó generációs dugóvá „kövesednek”; ez a generáció „együtt megy” a nála alig „érdemesebb” és főleg alig kvalifikáltabb elittel, s ezzel példátlan módon a 80-as évek elejére a Magyar Néphadseregben csaknem azonos lesz a főtisztek és a beosztott tisztek aránya, miközben az alsó irányítási szinteken egyre égetőbb a tiszthiány) az antiintellektualizmust, az elöregedést, a csúcsba tömörülő, kasztosodó hajlamot, illetve azt, hogy a katonai elit indokolatlan előléptetésekkel igyekszik „felvásárolni” a közvetlen alattuk lévő tisztek lojalitását (némi egyszóval a kádári konszolidáció egyik fő rendezőelvével, az életszínvonal által történő lojalitásfelvásárlással.)

Szervezeti szempontból a tisztképzés volt a leginkább sürgető feladat, s valójában ezen a területen jöttek létre valóban időtálló eredmények. Az 1967-ben főiskolai rangra emelt három katonai főiskola (Kossuth, Zalka, Kilián) a hetvenes évek elejétől négyéves képzési idővel kettős (katonai-polgári) diplomát adott, ami együtt a Zrínyi Miklós Katonai Akadémia többszöri átfogó korszerűsítésével, illetve a Varsói Szerződés tagországainak katonai tanintézetekben is folyó tisztképzéssel lényegileg módosította a tisztikar felkészültségi mutatóit: az 1960-as 17%-kal szemben 1980-ra 80%-ra nőtt az érettségivel, vagy felsőfokú polgári iskolai végzettséggel rendelkező tisztek száma (II. táblázat).

II. TÁBLA

A tiszti állomány polgári iskolai végzettsége 1956 után (%)

	1957	1960	1965	1970	1975
6 elemi iskoláig	20,6	18,5	6,2	2,6	–
7–8 általános iskola	59,4	51,8	24,8	14,8	13,3
Érettségi	16,1	18,3	37,9	27,8	34,0
1–4 középiskola	–	6,2	21,3	10,9	11,3
Egyetem, főiskola	3,9	5,2	9,8	–	–
Felsőfokú technikum	–	–	–	14,8	–
Felsőfokú technikus, főiskola	–	–	–	–	28,7
Egyetem, főiskola	–	–	–	13,7	–
Egyetem	–	–	–	–	12,7
ZMKA (főiskola)	–	–	–	15,4	–

Forrás: MN SZÜFCSF-ség Statisztikai Évkönyvei. MH SZÜFCSF-ség Archívuma.

Ez a tendencia 1985-re már odáig jutott, hogy kiépült a felső korhatáron túli hivatásos szolgálat anyagi ösztönzési rendszere, amely anélkül, hogy megoldotta volna a „piramis alján” lévő fehér foltok betöltését, jelentősen akadályozta az egyéb-

ként is megrekedésekkel teltett előmeneteli mozgásokat, a beosztottak körében indulatokat ébresztő extra beneficiumokat jelentett az elithez közelálló kényelmes, magas beosztásaikban továbbszolgálók számára. A múlt képviselői előnyökhöz juttatták magukat, a jövőt képviselő katonai felsőoktatás viszont eközben intézményes presztízsrombolásnak esett áldozatul.

Az 1961-ben meglévő 13 tábornokkal és 96 ezredessel szemben 1986-ban már 83 tábornokot és 565 ezredest találunk egy nagyjából hasonló létszámú hadseregben, ami egyfajta arisztokráciává merevítő „önvigasztalását” mutatja a legitimitátlanságért önmagát ekképpen kárpótló katonai felső vezetésnek. Eközben a kiáramlás a nyolcvanas évek közepétől még inkább erősödik, tartósan 10% körül marad a tiszti iskolával nem rendelkezők aránya, mivel az üres tiszti helyeket kénytelenek tiszteltesekkel betölteni.

A nyolcvanas évek közepére a hadseregben is mélyülő válság a korábbi generáció felerősödő cseréjét és ezzel párhuzamosan a permanens átszervezés korszakát indítja el. Az 1956 utáni magyar katonatársadalom a nyolcvanas évek derekára nagy utat tett meg és számottevően felhalmozódtak benne a változás feltételei. Ellentmondásosságában is jelentős technikai fejlődés, előrehaladott szakmai differenciálódás zajlott le, a felhalmozott kvalifikációk tekintélyes tömegei képződtek, ám mindez képtelen volt kiszabadulni a politikai-ideológiai dominancia alól, s növelni a hadsereg társadalmi elfogadottságát. A politikai presszió mértéke és jellege is változott ugyan a hatvanas évektől (pl. kevesebb és kvalifikáltabb lett a politikai munkások rétege, rendezettebben került sor a politikai képzésre és a szabadidő indoktrinációs célú igénybevételére), ám diszfunkcionális jellege – egyebek mellett – a szakmai autonómia elnyerésének akadályozásában ettől csak kifinomultabban, ám nem kevésbé érvényesült.

A rendszerváltozástól napjainkig

A rendszerváltozás számos egymásnak is ellentmondó tendenciát indított el a tisztikar képzettségi szerkezetén belül. Így pl.: a különböző típusú pályaelhagyások (nyugdíjazás, lemondás a tiszti rendfokozatról, saját kérésre tartalékállományba helyezés, eltávolítás stb: átrendezték a megmaradó állomány képzettségi mutatóit; az új képzési formák bekapcsolása és a régiók kikapcsolása megváltoztatta a tisztek képzésének és továbbképzésének szerkezetét, tartalmát, belső arányait (az érettségi nélküli pályára kerülés és a politikai tisztképzés megszűnt, hazatelepült a vezérkari tisztképzés, kiteljesedett a hadtudományi tudósképzés, nagyságrenddel megnőtt és nyugati orientációt vett fel a tisztek nyelvi képzése, rendszerszerűvé épült a tisztek informatikai képzése, beindult és bővülőben van a tisztek nyugati országok tanintézteiben folytatott képzése; valamint megindult (és várhatóan 1998-ra befejeződik) a hazai tisztképzés teljes intézményrendszerének átépítése (a katonai felsőoktatás alapintézménye a Nemzetvédelmi Egyetem lesz, főiskolai karokkal, a felsőoktatási törvénynek megfelelő akkreditációval).

A hazai katonatársadalom rendszerváltozással összefüggő mobilitási fejleményei között az egyik legjelentősebb tényező az átmenet krízisére reagáló pályaelhagyás a hivatásos állomány körében. Adataink szerint a tisztek ún. „nem természetes” pályaelhagyásának 1980–86 közötti aránya (évi 127 fő) 1989-ben négyszeresére, 1990-ben tizenötszörösére, 1991-ben tizenkétszeresére nőtt, és még 1992-ben is (augusztusig) annak csaknem négyszeresét regisztráltuk.

Az adatok tükrében azt mondhatjuk, hogy míg a sorállomány és a polgári alkalmazottak létszámcsökkentése tervezett és kiszámított módon történt, a hivatásos állomány – és főleg a tisztek – esetében a tervezés hatástalannak bizonyult, a kontrollálatlanul maradó és kezelhetetlenné váló pályaelhagyás pedig bizonyíthatóan kontraszelektívvé vált. Zömében a fiatalabb, képzetesebb, a konvertálható szakmákkal rendelkező rétegek éltek a korábbi visszatartó akadályok felnyílása nyomán adódó lehetőségekkel, s reagáltak a piac elszippantó hatásaira.

E folyamaton belül különösen figyelemre méltó a pártállami katonai elit lecserélődése; 1988-ban 26, 1989-ben 17, 1990-ben 25, 1991-ben 14 táborno k távozott a hadseregből (elhalálozás, illetve nyugdíjazás folytán), összesen 86 fő, és ezzel szemben ugyanazon idő alatt mindössze 29 főt neveztek ki táborno kká, azaz nemcsak lecserélődött a táborno ki kar, de csökkent a táborno ki helyek száma is. Hasonló, bár kevésbé radikális tendencia érvényesült az ezredek között is. A védelmi szervezetrendszer átstrukturálódásával megváltozott az elitpozíciók rendszere is: a katonák visszaszorultak a szakmai pozíciókba, a védelmi-politikacsínáló pozíciókat pedig a rendszerváltás politikai elitje foglalta el. Ezen túlmenően azonban a tisztán katonai-szakmai elitpozíciók köre is beszűkült (lásd III. tábla).

III. TÁBLA

A katonai-szakmai elit-pozíciók létszámának változása, 1988–1991

	1988	1989	1990	1991	Összesen
Táborno k					
– kinevezése	6	8	12	3	29
– fogyatékolása	26	17	25	14	86
Ezredek					
– kinevezése	81	96	90	55	322
– fogyatékolása	127	116	119	116	478

Összességében: a rendszerváltozással előálló állománykiáramlás oly módon befolyásolta a hivatásos tisztek képzettségi struktúráját, hogy egyfelől érzékeny veszteségeket okozott a fiatalabb, korszerűbb szerkezetű képzettséggel rendelkezők körében, másfelől az elitpozíciókban felfrissítette a vezetőket, igaz, még mindig a pártállami struktúrában – de annak későbbi szakaszában – szocializálódott szakemberekkel. Emellett visszaállottak a katonai-szakmai kvalifikáció követelményei, s megszűnt a pártállami politikai-ideológiai követelmények dominanciája, s ezzel együtt egy korábbi jelentős szakmacsoport is, a politikai tisztek kategóriája.

A rendszerváltozás utáni tisztképzés alapformáinak módosulása az azóta folyó képzés leginkább meghatározó tendenciájának tekinthető. 1988-ban a HM 70/1988 (HK. 30) rendelet a tapasztalatok alapján arra a következtetésre jutott, hogy nem tartható tovább az érettségivel nem rendelkező fizikai dolgozók katonai főiskolára küldése és ezért ennek rendszerét megszüntetik. Ezzel egyidőben vizsgálat alá veszik a katonai középiskolák rendszerét is, amelyekből (a korábbi 12 helyett) mára 3 működik az országban.

1989. július 21-én lát napvilágot az a rendelet, amely megszünteti a káder- és személyzeti munkában a párt-hatásköröket, s az ezzel megkezdődött pártállami struktúrákat ténylegesen lebontó lépések sorában megszűnik a politikai tisztek képzése is a ZMKA-n. A korábbi, a Szovjetunióban működött vezérkari képzés megszűnik, s helyette 1991 szeptemberében csaknem fél évszázad szünet után ismét beindul a hazai vezérkari képzés a ZMKA-n. Ebben a képzési formában 1995-ben már a harmadik évfolyam végzett. Máig mintegy 50 fő kapott diplomát ezen a képzési szinten.

A Magyar Tudományos Akadémia IX. Osztályán belül az új akadémiai törvény értelmében önálló tudományként felvételre került a hadtudomány. Ezzel legalizálódott a szórványosan már a hatvanas években, de rendszeresen csak a nyolcvanas évek közepétől művelt hadtudomány. Máig összesen 229 fő szerzett hadtudományi minősítést (a 229 fön belül 38 fő akadémiai doktor, a többi kandidátus). A rendszerváltozás utáni akadémiai tudományos minősítések rendszerességére jellemzők az eredményes védések alábbi számszerűségei (IV. táblázat):

IV. TÁBLA

Hadtudományi tudományos minősítések (1989–1995)

	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995
Doktori védések	3	3	2	3	3	1	–
Kandidátusi védések	16	11	11	4	10	15	20

Emellett a ZMKA egyetemi doktori címek adományozását is végezte 1983-tól. Ezen tudományos minősítő rendszerben máig mintegy másfélszáz katonatiszt szerzett egyetemi doktori címet. A tudományos címet szerzett katonatisztek többsége a katonai felsőoktatás négy tanintézetében (KLKF; BJMF; SZRTF; ZMKA), illetve kutató intézeteiben (Hadtörténeti Intézet; Stratégiai és Védelmi Kutató Intézet; Haditechnikai Intézet; HM HIEK, stb.) koncentrálódnak. A ZMKA PhD. programja ez idő szerint közvetlenül akkreditáció előtt áll.

A rendszerváltozással újjáépülő nemzetközi katonai kapcsolatok rendkívül erőteljes igényt támasztanak a korábbi féloldalas (kizárólag VSZ orientációjú) kapcsolattartás kondícióinak átépítése iránt. Ennek egyik fő iránya a tisztek nyelvi kvalifikációjának gyors és hatékony felzárkóztatása a követelményekhez.

A Magyar Honvédség elmúlt négy esztendejét összegző kiadvány így ír a nyelvtanulás iránt megnövekedett igényről: „A külkapcsolatok megváltozásával a Magyar

Honvédség szinte korlátlan lehetőségekkel rendelkezik a különböző országok hadseregeivel kialakítandó – a kölcsönös előnyökön, a bizalmon alapuló együttműködés terén. E kapcsolatok szélesedésének, gyors kiépülésének egyik akadálya éppen az idegen nyelvek ismeretének hiánya.”

A nyugati nyelveken kívül – figyelembe véve hazánk geopolitikai helyzetét, a szomszédos államokkal történelmileg kialakult kapcsolatokat, valamint a jelenlegi politikai és földrajzi realitásokat – új megvilágításba került a szomszédos országok népei nyelveinek tanítása is. Államközi és katonai kapcsolataink egyaránt szükségessé teszik ezen nyelvek tanítását is. A fentebb megfogalmazott igényeket figyelembe véve az elmúlt négy évben átalakult az akadémiai nyelvoktatás szerkezete. A legfontosabb változásokat az V. táblázat szemlélteti.

V. TÁBLA

Az idegen nyelvoktatásban részt vevők száma, 1990–1994

	1990	1991	1992	1993	1994
Angol	79	129	91	83	183
Német	48	94	47	27	92
Olasz	13	22	8	17	49
Orosz	13	4	3	19	41
Francia	17	29	13	12	30
Spanyol	–	14	6	6	23
Szlovák	–	–	–	10	23
Ukrán	–	–	11	16	23
Szerb-horvát	–	–	5	12	18

Forrás: ZMKA, Számítógépes Tanulmányi Információs Rendszer (SZTIR)

A táblázatból egyszerű számítással és ránézéssel levonható következtetések az alábbiak. 1990 óta 231%-kal növekedett a munka melletti nyelvtanfolyamokon angolul tanulni kívánók száma. A második legnépszerűbb nyelv a német. Az elmúlt négy évben a németül tanulók száma 1990-hez viszonyítva 191%-kal nőtt. Az 1992-es mélypont után az orosz nyelv ismét kezdi visszanyerni azt a helyet, amely a világpolitikában és a hazánkkal meglévő, többek között a katonai kapcsolatrendszerben játszott szerepe miatt megilleti. Tartós igény van a szomszédos országok népeinek nyelveit oktató tanfolyamokra. A nyelvvizgát tevők számának növekedése hasonló bizonyítékkal szolgál. A VI. táblázatból megállapítható, hogy az akadémiai nyelvvizgát tett hallgatók száma évről-évre jelentősen növekedett; jelentősen emelkedett a ZMKA Nyelvi Lektorátusán vizsgázók száma, elsősorban a szomszédos országok nyelveiből tehető nyelvvizsgák révén.

A nemzetközi kapcsolattartás másik fő iránya a részvétel a tiszti kvalifikációk továbbfejlesztését szolgáló külföldi képzési formákban. Ez mindeddig – forrásaink szükségessége miatt – zömében a NATO és az ENSZ különböző felajánlásai keretében történt, számszerűségeit tekintve az alábbi jellegzetességekkel: 1991. január 1-jétől napjainkig 435 fő vett részt, illetve jelenleg is folytat tanulmányokat tanfolyami

jellegű továbbképzések különböző formáiban, a VII. táblázat szerint (1994 májusi adatok).

VI. TÁBLA

Idegen nyelvvizsgát tett hallgatók száma, 1990–1994

	1990	1992	1993	1994
Angol	32	68	114	284
Német	9	30	73	179
Francia	–	24	24	34
Olasz	–	11	13	19
Szlovák	–	–	–	17
Spanyol	–	–	9	16
Orosz	41	4	15	14
Cseh	–	–	–	9
Ukrán	–	–	–	9
Szerb	–	–	–	7
Összesen	82	137	248	588

Forrás: ZMKA, Számítógépes Tanulmányi Információs Rendszer (SZTIR)

VII. TÁBLA

Külföldi tanfolyami továbbképzésen résztvevők száma, 1994

Ország	Befejezte	Még tanul
Egyesült Államok	69	18
Német Szövetségi Köztársaság	85	7
Franciaország	23	6
Anglia	21	6
Kanada	26	9
Svájc	10	1
Hollandia	25	–
Olaszország*	9	–
Belgium	4	2
Ausztria	15	2
Ukrajna	–	3
Oroszország	1	3
Cseh Köztársaság**	5	–
NATO	67	6
Norvégia	2	–
Svédország	2	–
Összesen	373	62

* hadijog

** ENSZ

A külföldi országokban tanulók közül vezérkari szintű képzésen 15 fő, törzstiszti felkészítésben 32 fő, alegység-parancsnoki továbbképzésen 53 fő. ENSZ, NATO, egyéb (védelemgazdasági, felderítő, nyelvi, stb.) tanfolyamokon 335 fő vett részt.

A bővülő lehetőségeket kihasználva katonai tanintézeteink nyelvtanárai közül többen anyanyelvi környezetben (USA, NSZK, Franciaország, Anglia) vett részt módszertani továbbképzésen. Harminc fő részére pedig a British Council Nyelvképző Központ (Budapest) biztosított kététhes továbbképzési lehetőséget, melynek költségeit az Angol Védelmi Minisztérium fedezte.

A tisztek kvalifikációjának nemzetközi összehasonlíthatóságát nem utolsó sorban az informatikai képzettségük, a komputerizációra való alkalmasságuk mutatja. A Magyar Honvédség keretében számos helyen folyik informatikai oktatás, a szervezetszerű formák közül kiemelkedik azonban a ZMKA lényegében valamennyi képzési szintjén évi 20–60 óra időtartamra – szaktiszték esetében pedig speciális tematika szerint – folytatott szisztematikus informatika-képzés. Ez a képzés lényegesen kisebb hatókörrel az 1970-es évek elejétől folyamatosan fennáll, azonban a mai modern PC rendszerben csak a nyolcvanas évek közepétől működik (VIII tábla).

VIII. TÁBLA

Az informatikai képzésben résztvevők száma

Év	1990	1991	1992	1993	1994
Fő	279	290	491	465	374

A képzésen belül kiemelkedő a vezérkari tanfolyam hallgatói számára nyújtott „vezetői informatika-alkalmazás” jelentősége. Ez ugyanis alapvető feltétele a hazai védelmi vezetési rendszerek NATO kompatibilis fejlesztésének.

A tisztikar edukációs minősége szempontjából minden bizonnyal a legradikálisabb módosulást hozza az a folyamat, amelynek keretében az új felsőoktatási törvény által egységesített felsőoktatás intézményrendszerébe egyetemként (főiskolai karokkal) akkreditáltatja magát a Zrínyi Miklós Katonai Akadémia (az új struktúrájú intézmény tervezett elnevezése: Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem).

A már elkezdődött átépítés keretében egyszerre történik meg az új európai standardokkal jellemezhető felsőoktatási szektorhoz illeszkedő oktatási szervezeti és tartalmi struktúrák kiépülése, illetve a megváltozott kormányzati és gazdasági szükségletektől vezérelt szerkezeti-alárendeltségi racionalizálás, egységesítés, integráció, illetve létszám-optimalizálás.

Az új európai standardokkal jellemezhető hazai felsőoktatási szektorhoz illeszkedő katonai felsőoktatási intézményrendszer a következő lépések megtételével kívánja (korszerűsítve) biztosítani a tiszti pálya továbbra is diplomás pályának számító kontinuitását.

Az új struktúrában két egyetemi karral (Hadtudományi Kar, illetve Vezetés- és Szervezéstudományi Kar) és két önálló főiskolai karral rendelkező egyetem épül ki, amely egyetemi autonómiával és a HM tárca felügyelete mellett működik; átjárásos

rendszerben végzi az oktatást s a kutató tevékenységet; a hazai felsőoktatási és tudományos rendszer integráns részeként rekrutálja hallgatóit és oktatóit, illetve végzi a tudományos minősítést; a Honvéd Vezérkarral szoros kapcsolatot tart fenn, a kikerülő tisztek katonai szakmai minőségére vonatkozó elvárások megfogalmazásában annak szerepét elismerve (de az értelmiségi minőségek, illetve az elvárások realizálása tekintetében az egyetemi autonómia szerint eljárva), a hadrendi elemként besorolás megszüntetésével.

Az ország jelenlegi gazdasági helyzetében illetve a kormányzati munka korszerűsítése keretében megfogalmazott követelmények figyelembe vételével az új Nemzetvédelmi Egyetem struktúrája úgy épül ki, hogy a minőségi átalakulás kötelező változtatásai mellett szerkezeti-vezetési-létszámrationalizálás is végbemenjen. Ennek keretében csökkenteni kívánjuk a katonai felsőoktatási intézmények, s ezzel együtt a vezető-irányító apparátusok számát (a jelenlegi négyről kettőre); az oktató-hallgató létszamarányt közelítjük a hazai, illetve nemzetközi standardokhoz; az oktató-kutató szektort elválasztjuk az infrastrukturális működésbiztosító szektortól, ily módon biztosítva az utóbbi katonai rendszerbe ágyazódását illetve az előbbi működési autonómiáját; a korábbi vezérkari alárendeltség alól az egyetem oktató-kutató-tudományos minősítő szektora a HM tárcafelügyelete alá kerül. A prognosztizált lépések már elkezdődtek, az akkreditációs folyamat elindult. Ez idő szerint e folyamat lezárulása 1998-ra tehető.

SZABÓ JÁNOS



MENTOR

KÖNYVESBOLT

1051 Budapest, Dorottya u. 8.

Tel.: 06 (1) 266-9184

Nyitva: H-P 11-18 óráig.